

KS. KRZYSZTOF KAUCHA

EUROPA I EUROPEJSKOŚĆ W ŚWIETLE NAUCZANIA JANA PAWŁA II

W dobie relatywizmu wkraczającego także do nauk humanistycznych trzeba podjąć wysiłek określenia znaczeń desygnatów podstawowych pojęć kulturowych. Dotyczy to zwłaszcza pojęć „Europa” i „europejskość” z powodu wyjątkowego znaczenia Europy w dziejach świata, a także z racji utraty kulturowej tożsamości przez współczesnych jej mieszkańców przypominających wędrowców bez korzeni i celu, jak napisał Jan Paweł II w adhortacji *Ecclesia in Europa* (nr 7). To właśnie jego nauczanie jest źródłem niniejszego artykułu, ponieważ będąc duchowym przewodnikiem wielu chrześcijan i zarazem wybitnym humanistą, był także przewodnikiem Europy i Europejczyków, którym przypominał ich tożsamość.

Ten artykuł, z braku miejsca bardzo syntetyczny¹, będzie składać się z następujących punktów: I. Pojęcia „Europa” i „europejskość”, II. Geneza Europy i europejskości, III. Dzieje Europy – synteza, IV. Elementy europejskości, V. Współczesność Europy i europejskości oraz VI. Przyszłość Europy i europejskości.

I. POJĘCIA „EUROPA” I „EUROPEJSKOŚĆ”

W świetle papieskiego nauczania są one bliskoznaczne, lecz ich desygnaty różnią się od siebie. Pojęcie „Europa” Papież rozumiał jako przede

Ks. dr hab. KRZYSZTOF KAUCHA, prof. KUL – kierownik Katedry Eklezjologii Fundamentalnej w Instytucie Teologii Fundamentalnej KUL, koordynator kierunku mediteranistyka w KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: kkaucha@kul.pl

¹ Szersze opracowanie stanowi moja książka *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2008.

wszystkim jej dzieje (nie tylko przeszłość, lecz także współczesność i przyszłość) tworzone przez osoby i społeczności zamieszkujące jej terytorium (niegdyś obejmujące też północną Afrykę i zachodnią Azję) oraz wzajemnie przenikające się ideowe prądy epok i konkretne wydarzenia. Dokonywał przy tym personalistyczno-moralnej lektury dziejów skoncentrowanej na człowieku i tym, co pomaga mu lub uniemożliwia stawać się bardziej człowiekiem, bardziej sobą i osobą.

„Europejskość” zaś to według Jana Pawła II pojęcie ponadhistoryczne i ponadkulturowe (choć jego treść pochodzi z dziejów i kultury), oznaczające dorobek ludzkości tego obszaru, zwłaszcza pozytywny, uniwersalny, świadczący o rozwoju duchowo-moralnym. Europejskość jest esencją dorobku dziejowego i kulturowego Europy, jej duszą, wnętrzem, głębią, sercem, korzeniami i tożsamością². Podczas gdy według jednych na europejskość składają się wyłącznie elementy pozytywne, według innych zaś wyłącznie negatywne (np. kolonializm, neokolonializm, pycha Europejczyków), Jan Paweł II traktował europejskość jako zbiór elementów głównie pozytywnych i kulturotwórczych, negatywne zaś, choć nawet wyraźne i długotrwałe, jako odejście od tych pierwszych. Wprawdzie nie wchodzą one w zakres tak rozumianego pojęcia europejskości (europejskości *de iure*), gdyż są jego zaprzeczeniem, to jednak stanowią coś realnego – realne tło dla europejskości (europejskość *de facto*), którego nie można nie dostrzegać.

II. GENEZA EUROPY I EUROPEJSKOŚCI

Kiedy właściwie powstała Europa i europejskość? Podczas gdy dziś jako genezę Europy wskazuje się nowożytność lub nowoczesność albo oświecenie lub rewolucję francuską, to Jan Paweł II w „klasycznym stylu” sytuował jej początki w kulturze greckiej, rzymskiej, celtyckiej, germańskiej, słowiańskiej, ugrofińskiej, a także żydowskiej i muzułmańskiej³. Czyn-

² Takie rozumienie przewija się we wszystkich papieskich wypowiedziach o Europie, których jest bardzo dużo. Nie licząc encyklik i adhortacji (w tym *Ecclesia in Europa*), wprost Europy dotyczyło 69 listów apostolskich, 80 orędzi i przesłań, 131 homilii, 84 katechez w czasie audjencji generalnych, 41 rozważań na Anioł Pański oraz 430 przemówień. Zob. Kaucha. *Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej* s. 297-340.

³ Jan Paweł II. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 19; tenże. *Zjednoczenie Europy historycznym wyzwaniem, które należy podjąć (do uczestników 76. Dialogu z Bergedorf)* (17 XII 1984). W: *Nauczanie Papieskie* [dalej skrót: NP]. T. VII, 2:1984. Red. E. Weron, A. Jaroch. Poznań: Pallottinum 2002 s. 779-781 nr 3.

nikiem jednak jego zdaniem decydującym, *par excellence* europotwórczym, było wejście chrześcijaństwa i Kościoła na teren dzisiejszej Europy, co – idąc za myślą Papieża – można określić jako rację dostateczną jej zaistnienia⁴. Bez tego faktora zbliżenie różnych kultur i narodów nie utworzyłoby Europy, a nawet utrudniłoby jej powstanie (czy w ogóle byłoby ono możliwe?), jeśli zważy się na liczne napięcia i konflikty w świecie starożytnym. Znane są ówczesne próby tworzenia jednolitych struktur, jak np. Imperium Romanum (które wprawdzie było podłożem powstania Europy, lecz jednocześnie „więziło” jej początek jako kontynentu wolności i pokoju), które jednak nie powiodły się. Czynniki: polityczny, prawny, militarny, a nawet kulturowy – nie stały się spoiwem kontynentu i ustąpiły pod naporem tendencji konfliktogennych i odśrodkowych.

Z tego tytułu Jan Paweł II uważał, że u początków Europy zadziałał faktor innej natury, związany z religią, niezwykle, wręcz nadnaturalny, gdyż pod jego wpływem kontynent pełen różnic i napięć zaczął z biegiem czasu istnieć jako harmonijna całość i jako taki przetrwał do dziś. Genezy Europy należy zatem szukać głębiej, niż to się czyni potocznie, i nie tylko w ramach historii świeckiej, ale w zbawczej ekonomii Bożej i interwencji Boga, który wyszedł naprzeciw zapotrzebowaniu na Ewangelię i Kościół nie tylko wśród mieszkańców Macedonii (Dz 16, 9)⁵. Nawiązując do ewangelijnej przypowieści, Papież porównał Europę do nowej ziemi, na której została zasadzona winnica Boga (Mt 21, 33-41)⁶; jej rozwój to zarówno dzieje Europy, jak i krystalizowanie się europejskości. Na podstawie tych myśli można nawet

⁴ Jan Paweł II. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 24, 108; tenże. *Europa i wartości chrześcijańskie* (przesłanie z okazji 1200. rocznicy koronacji Karola Wielkiego) (14 XII 2000). „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) [dalej skrót: OsRomPol] 22:2001 nr 3 s. 6-7 s. 7; tenże. *Światło Roku Jubileuszowego na Sakrament Bierzmowania* (10 VI 1979, Kraków). NP II, 1:1979 s. 606-611 nr 2; tenże. *Przyjmijcie Chrystusa do swojego życia* (na zakończenie II Specjalnego Zgromadzenia Synodu Biskupów poświęconego Europie) (23 X 1999). OsRomPol 20:1999 nr 12 s. 48-49; tenże. *Kryzys Europy jest kryzysem chrześcijaństwa w Europie* (do uczestników V Sympozjum Konferencji Episkopatów Europy) (5 X 1982). NP V, 2:1982 s. 502-506 nr 1-2; tenże. *Prawo do życia a Europa* (do uczestników kongresu) (18 XII 1987). OsRomPol 9:1988 nr 2 s. 25 nr 2; tenże. *Jeżeli Europa chce pozostać sobie wierna* (do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europejskiej) (8 X 1988). OsRomPol 9:1988 nr 10-11 s. 5-6 nr 3-6; tenże. *Ewangelizacja kultur* (do uczestników przedsynodalnego sympozjum „Chrześcijaństwo i kultura w Europie: pamięć, świadomość, wizja”) (31 X 1991). OsRomPol 13:1992 nr 1 s. 58-60 nr 3.

⁵ Tenże. Encyklika *Slavorum Apostoli* 8-9; tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 45.

⁶ Tenże. Homilia *Świadcząc o jedności i wspólnocie Kościół przyczynia się do odrodzenia Kalabrii* (w czasie Mszy św. w Reggio) (7 X 1984). NP VII, 2:1984 s. 408-411.

budować argument europotwórczy na wiarygodność chrześcijaństwa jako religii nadprzyrodzonej i w najwyższym stopniu kulturotwórczej⁷.

III. DZIEJE EUROPY – SYNTEZA

Z braku miejsca nie może tu być zaprezentowana rekonstrukcja całej przeszłości Europy widzianej oczami Jana Pawła II⁸. Zdecydowanie różni się ona od czysto świeckich historiografii uwzględnianiem silnego wpływu chrześcijaństwa i Kościoła na dzieje, ich moralno-personalistyczną lekturą oraz wyprowadzaniem odważnych konkluzji natury historiozoficznej.

Według Papieża chrześcijaństwo pozytywnie oddziaływało w dziejach Europy na różne sfery jej życia. Zasługuje na miano religii Europy i Europejczyków. Dzięki niemu dokonywał się postęp kulturowy, cywilizacyjny, intelektualny, edukacyjny i ekonomiczny oraz rosła spójność społeczno-kulturowa. W dużej mierze dzięki niemu Europa wpłynęła na losy i rozwój świata. Kościół przez całe swe dzieje kształtował Europę i nadawał jej tożsamość nade wszystko dzięki pochodzącym z Objawienia Bożego uniwersalnym prawdom i wartościom (o których będzie mowa w kolejnym punkcie artykułu) oraz ludziom, którzy wcielali je w życie w różnych okolicznościach historycznych.

Europa – według Papieża – ściśle związała się z chrześcijaństwem i jest wrośnięta w Kościół, a Kościół w Europę. Ona stała się pierwszym domem Eklezji Chrystusa i nigdy ciągłość Kościoła na Starym Kontynencie nie była przerwana. Dlatego Papież zawsze postrzegał Europę w sercu Kościoła, a Kościół – w sercu Europy⁹. Uczył, że Kościół jest dla Europy tym, czym dusza dla ciała.

W papieskiej lekturze dziejów Europy znalazły się także gorzkie słowa. W jej dziejach, obok wydarzeń godnych podziwu, miały też miejsce wydarzenia dramatyczne, jak wojny, przemoc, prześladowania, dyskryminacje, nędza, niesprawiedliwość. W nauczaniu Jana Pawła II przewija się myśl, że Europa jest odpowiedzialna także za wiele zła w dziejach świata, zła –

⁷ Kaucha. *Wiarygodność Kościoła* s. 53-57.

⁸ Przedstawiłem ją obszerniej w artykule *Chrześcijaństwo a kultura europejska (w świetle nauczania Jana Pawła II)*. „Studia Nauk Teologicznych PAN” 5:2010 (*Chrześcijaństwo w dialogu*) s. 25-37.

⁹ Jan Paweł II. *Przemówienie w czasie publicznego konsystorza* (28 VI 1991). OsRomPol 12:1991 nr 6 s. 50-51.

dodajmy – które zrodziło się nie z powodu chrześcijaństwa i działalności Kościoła, lecz skutek odejścia od niego, także niekiedy ludzi należących do niego.

Jan Paweł II dostrzegał w dziejach Europy prawidłowość: gdy odchodziła od chrześcijaństwa i Kościoła, czyniła to zawsze w imię rzekomo postępowych ideologii, które jednak przynosiły katastrofalne skutki i gigantyczne cierpienia. Papież porównywał je do zachowań barbarzyńskich¹⁰. Zadawał retoryczne pytania: czy potrzeba bardziej wyrazistych dowodów niewiarygodności ideologii odrzucających Boga, Chrystusa i Jego Kościół niż obozy koncentracyjne, krematoria i gułagi, których liczne ślady do dziś znajdują się w Europie?¹¹.

Papież nauczał, że sprawcami negatywnych zjawisk w jej przeszłości byli także chrześcijanie¹². Kościół nie tylko w przeszłości jaśniał, lecz także był raniony przez swych synów przez rozbijanie jedności, odrzucanie dialogu, nieufność i oskarżenia, pychę, wrogość, antyświadectwa i zgorszenia. Za wszystkie te postawy trzeba przepraszać i prosić o przebaczenie¹³. Jan Paweł II wymieniał także akty przemocy, dyskryminacji, niesprawiedliwości oraz podziały, które rodziły się z postaw dzieci Kościoła i raniły Stary Kontynent. Skutki tych zjawisk są widoczne do dziś. Eklezja od dwóch tysięcy lat stawia czoło pokusom płynącym ze świata, lecz zdarzało się, że ludzie Kościoła im ulegali¹⁴.

¹⁰ Jan Paweł II. *List na 1000-lecie konsekracji biskupiej św. Wojciecha* (2 IV 1983). NP VI, 1:1983 s. 418.

¹¹ „To On, Emmanuel, Bóg-z-nami, był krzyżowany w obozach koncentracyjnych i łagrach, ginął pod gradem bomb i w okopach, cierpiał wszędzie tam, gdzie człowiek, jakkolwiek człowiek, był poniżany i uciskany, gdzie deptano jego niezbywalną godność. Chrystus przeszedł drogę krzyżową wraz z tyloma niewinnymi ofiarami wojen i konfliktów, które wykrwawiły różne regiony Europy” [Homilia *Chrystus prawdziwą nadzieją człowieka i historii (na rozpoczęcie II Specjalnego Zgromadzenia Synodu Biskupów Poświęconego Europie)* (1 X 1999). OsRomPol 20:1999 nr 12 s. 22-23 nr 3.

¹² Jan Paweł II. *Kulturalna wspólnota kontynentu nie jest zrozumiała bez chrześcijańskiego orędzia (w czasie Nieszporów Europejskich na Haldenplatz w Wiedniu)* (10 IX 1983). NP VI, 2:1983 s. 189-193 nr 3; tenże. *Przebaczamy i prosimy o przebaczenie (w Dniu Przebaczenia w I. Niedzielę Wielkiego Postu)* (12 III 2000). OsRomPol 21:2000 nr 6 s. 41-42 nr 3-4.

¹³ Jan Paweł II. *Kulturalna wspólnota kontynentu nie jest zrozumiała bez chrześcijańskiego orędzia (w czasie Nieszporów Europejskich na Haldenplatz w Wiedniu)* (10 IX 1983). NP VI, 2:1983 s. 189-193 nr 3; tenże. *Przebaczamy i prosimy o przebaczenie (w Dniu Przebaczenia w I. Niedzielę Wielkiego Postu)* (12 III 2000). OsRomPol 21:2000 nr 6 s. 41-42 nr 3-4; tenże. *List apostolski Tertio millennio adveniente* 33-36.

¹⁴ Tenże. *Odpowiedzi na pytania dotyczące wiary, Kościoła i świata (dialog z młodzieżą w Lyonie)* (5 X 1986). OsRomPol 7:1986 nr 10 s. 26-29 nr 13.

Jednocześnie Papież przywoływał postawy wielu papieży, biskupów, hierarchów, księży i świeckich, które były impulsem odnowy Kościoła i Europy.

Nawiązując do znanej z okresu patrystyki metafory, można powiedzieć – za myślą Jana Pawła II – że Kościół jest nie tylko łodzią płynącą po falach dziejów Europy (co sugerowałoby wyłącznie zewnętrzną więź Eklezji i Europy, niezgodną z papieską wizją), lecz także mapą, latarnią morską i kompasem statku o nazwie „Europa”. Kościół na Starym Kontynencie kierował biegiem wydarzeń w tym sensie, że ukształtował osobową tożsamość rzesz ludzi, pokoleń i narodów, ostrzegał przed złem, zakrętami dziejów, wyzwaniem, wypracowywał dobro, wskazywał rozwiązania najważniejszych problemów oraz łagodził lęk przed nieznaną przyszłością. Kościół zatem nie tylko towarzyszył Europie, lecz wyznaczał cel jej wędrówki przez dzieje w stronę zbawczego sensu. Z tego tytułu historia Europy wchodzi do historii zbawienia.

IV. ELEMENTY EUROPEJSKOŚCI

Papież Polak uważał, że przyjęcie chrześcijaństwa stało się początkiem Europy, jej rozwoju i kształtowania tożsamości, widocznej zwłaszcza w rosnącej jedności oraz spójności kulturowej kontynentu. Według niego można śmiało mówić o europejskości jako kategorii ponadhistorycznej i jednocześnie pozytywnej, a nawet pod wieloma względami wzorcowej. Europa różni się od pozostałych kontynentów pewnym rysem, który ogólnie można nazwać humanistycznym. Była dla innych części globu motorem postępu¹⁵. Każdy naród włączany do wspólnoty europejskiej i zarazem chrześcijańskiej otrzymywał możliwość osiągnięcia najwyższego pułapu rozwoju we wszystkich dziedzinach.

W ocenie Jana Pawła II nie tylko swe zaistnienie Europa zawdzięcza Kościołowi, lecz także chrześcijańską tożsamość i jej stały rozwój. Stawiał on znak równości między europejskością a tożsamością chrześcijańską. Uzasadniał to, wskazując liczne czynniki tożsamości europejskiej, które okazały się europotwórcze. Nie byłoby Europy – uważał – bez aksjologicznych podstaw zaczerpniętych z Objawienia chrześcijańskiego i konsekwentnie wprowadzanych w życie przez Kościół i dzięki niemu. Papież miał na myśli

¹⁵ Jan Paweł II. *Powołanie ludzkie i chrześcijańskie narodów kontynentu europejskiego* (Akt europejski ogłoszony w Santiago de Compostela) (9 XI 1982). NP V, 2:1982 s. 772-775 nr 2-3.

zwłaszcza następujące elementy: koncepcję osoby, godność i świętość człowieka (warto zapytać czy spotykane poza Europą?) zakorzenione w transcendentnym wymiarze jego natury, prymat wartości duchowo-moralnych, prawa człowieka, koncepcję dobra wspólnego, zasady pomocniczości i solidarności, centralną rolę rodziny, ochronę godności pracy, ideę demokracji (zbudowanej na podmiotowości każdej osoby i narodu), koncepcję autorytetu państwa jako sługi dobra wspólnego, postawę bezinteresownej ofiarności i miłości bliźnich (zwłaszcza najbardziej potrzebujących pomocy), wartość historii i świata jako Bożego stworzenia, kształtowanie tożsamości indywidualnej i wspólnotowej (społecznej, narodowej, ogólnoludzkiej) dzięki więzi z osobowym Trójjedynym Bogiem, który wszedł w ludzką historię w celu nawiązania zbawczego dialogu z człowiekiem¹⁶.

Papież mówił o wspaniałym dorobku kultury europejskiej inspirowanej chrześcijaństwem (nie tylko zresztą w średniowieczu i na początku nowożytności) jako narzędziu i nośniku europejskości. Jego zdaniem Kościół podniósł na wyższy poziom kulturę antyczną, która – mimo jej niewątpliwego bogactwa – zapisała też ciemne karty historii. Były to bowiem czasy niewolnictwa, uzależnienia losu człowieka od fatum¹⁷, demokracji o ograniczonym zakresie, bezwzględnej władzy Imperium Romanum, posługującej się

¹⁶ Jan Paweł II. Encyklika *Dominum et Vivificantem* 65; tenże. Encyklika *Redemptoris missio* 59; tenże. Encyklika *Fides et ratio* 76; tenże. *Ecclesia in Europa* 19, 25, 98, 108; tenże. *List z okazji Kongresu Kultury Chrześcijańskiej w Lublinie* (5 IX 2000). OsRomPol 21:2000 nr 10 s. 57-58 s. 58; tenże. *Wartości chrześcijańskie duchowym fundamentem Europy (przesłanie do uczestników Europejskiego Kongresu Naukowego nt. „Ku konstytucji europejskiej?”)* (20 VI 2002). OsRomPol 23:2002 nr 10-11 s. 32-34 nr 3; tenże. *Ukierunkować wysiłek poszukiwania ku prawdziwemu dobru człowieka (do wykładowców uniwersyteckich w Uczelni Najświętszego Serca)* (22 V 1983). NP VI, 1:1983 s. 626-630 nr 3; tenże. *Zjednoczenie Europy historycznym wyzwaniem, które należy podjąć (do uczestników 76. Dialogu z Bergedorf)* (17 XII 1984). NP VII, 2:1984 s. 779-781 nr 3; tenże. *Jeżeli Europa chce pozostać sobie wierna (do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europejskiej)* (8 X 1988). OsRomPol 9:1988 nr 10-11 s. 5-6 nr 3-6; tenże. *Nadszedł czas otwarcia nowego rozdziału dziejów chrześcijaństwa (spotkanie ekumeniczne w Trondheim)* (2 VI 1989). OsRomPol 10:1989 nr 5-6 s. 23 nr 6; tenże. *Misja uniwersytetu wobec osoby ludzkiej (spotkanie ze środowiskiem uniwersyteckim w Uppsali)* (9 VI 1989). OsRomPol 10:1989 nr 9 s. 26-27 nr 4; tenże. *Patrzcie z ufnością w przyszłość (Msza św. w parku Ipari w Győr na Węgrzech)* (7 IX 1996). OsRomPol 17:1996 nr 11-12 s. 12-14 nr 1; tenże. *Służyć dobru wspólnemu (do przewodniczących parlamentów Unii Europejskiej)* (23 IX 2000). OsRomPol 22:2001 nr 1 s. 44-45 nr 3-4; tenże. *Rodzina w Europie (do uczestników europejskiego sympozjum nauczycieli akademickich)* (25 VI 2004). OsRomPol 25:2004 nr 11-12 s. 20-21 nr 2.

¹⁷ Tenże. *Ukierunkować wysiłek poszukiwania ku prawdziwemu dobru człowieka (do wykładowców uniwersyteckich w Uczelni Najświętszego Serca)* (22 V 1983). NP VI, 1:1983 s. 626-630 nr 3.

siłą militarną i przemocą. Kościół, można rzec, zreformował prawo rzymskie oraz system polityczny poprzez przekształcenie ich podstaw – odtąd fundamentem stała się godność osoby i narodów. Największe osiągnięcia filozofii greckiej i kultury rzymskiej zostały rozpowszechnione dzięki uniwersytetom, które były zakładane przez Kościół i stały się dobrem ogólnoswiatowym. Te same funkcje pełniły średniowieczne klasztory, w których ukształtowała się kultura humanistyczna i chrześcijańska, co widać w jej pomnikach – dziełach sztuki. Nie są one tylko zabytkami kultury, lecz pomnikami żywej wiary¹⁸. Takim świadectwem są także instytucje charytatywne oraz troska o opiekę zdrowotną, życie i godność człowieka – według Papieża Kościół może w dziejach Europy uchodzić za nauczyciela obrony życia i praw człowieka¹⁹.

W świetle nauczania Jana Pawła II widać, że nie można ograniczać europotwórczego wpływu Kościoła tylko do etapu początków Europy. Papież uważał, że budowanie tożsamości kontynentu przez chrześcijaństwo trwało nieprzerwanie i dokonywało się za pomocą środków stanowiących filary życia Eklezji. Tożsamość była zaszczipiana wszystkim pokoleniom Europejczyków, gdyż Kościół zakorzeniał się we wszystkich wymiarach swej powszechności, a mianowicie geograficznym, społecznym i kulturowym. Świadczą o tym istniejące na całym kontynencie świątynie chrześcijańskie, klasztory, sanktuaria maryjne, prowincje kościelne, diecezje, parafie, administracja i prawo kościelne²⁰. Kościół utrwalał tożsamość Europy poprzez koncepcję życia chrześcijańskiego, a także styl życia konsekrowanego, których pielęgnowanie zaowocowało różnorodnością charyzmatów i tradycji monastycznych (sięgających początku istnienia Kościoła) zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie, powstaniem zakonów kontemplacyjnych, apostołskich, misyjnych oraz charytatywnych, stowarzyszeń życia apostołskiego, licznych ruchów kościelnych. Tworzyły je konkretne osoby, a mianowicie pustelnicy i pustelnice, założyciele i założycielki zakonów, zgromadzeń oraz ruchów kościelnych, inspiratorzy odnowy Kościoła w różnych epokach²¹.

¹⁸ Jan Paweł II. Adhortacja *Vita consecrata* 98; tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 58-60.

¹⁹ Tenże. Encyklika *Evangelium vitae* 87; tenże. *Funkcja sędziowska Kościoła w służbie sprawiedliwości i miłości (do członków św. Roty Rzymskiej)* (17 II 1979). NP II, 1:1979 s. 163-166 nr 1. Zob. K. Kaucha. *Diakonia*. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Red. M. Rusecki, K. Kaucha, I.S. Ledwoń, J. Mastej. Lublin-Kraków: Wydawnictwo „M” 2002 s. 306-309.

²⁰ Jan Paweł II. Encyklika *Redemptoris Mater* 28; tenże. *Razem tworzyć wspólne dobro Ojczyzny (przemówienie w polskim Parlamencie)* (11 VI 1999). OsRomPol 20:1999 nr 8 s. 52-55 nr 6.

²¹ Tenże. Encyklika *Slavorum Apostoli* 13; tenże. Encyklika *Centesimus annus* 57; tenże. *Vita consecrata* 1-13, 98; tenże. *Ecclesia in Europa* 37; tenże. *Aby Bóg był uwielbiony we*

Kościół – według Jana Pawła II – budował europejskość jako tożsamość Europy dzięki rzeszom świętych i męczenników, którzy rozslawili kontynent na całym świecie. Dla przykladu warto – za Papiezem – wspomniec chocby niektorych z nich, a mianowicie: Benedykta, Cyryla i Metodego, Wojciecha, Anzelma, Bonawenture, Tomasza z Akwinu, Franciszka z Asyżu, Dominika, Stanisława ze Szczepanowa, Brygidę Szwedzką, Katarzynę ze Sieny, Ignacego Loyolę, Teresę z Lisieux, Edytę Stein, Maksymiliana Kolbego, Faustynę Kowalską, Matkę Teresę z Kalkuty. Jan Paweł II mówił takze o anonimowych świętych. Ich obecność byla cicha, cechowała ją prostota i skromność. Pozostają niedoceniani i nieodnotowani w podręcznikach historii. Tymczasem, zdaniem Jana Pawła II, to oni – poprzez kształtowanie siebie – kształtowali swe środowiska, nadając im chrześcijańską tożsamość²².

Bardzo dużo miejsca Papież poświęcił charakterystyce kultury europejskiej jako nośnika tożsamości kontynentu. Przypominał jej licznych genialnych twórców oraz arcydzieła o wyjątkowej wartości, reprezentujące wszystkie gałęzie twórczości. Uważał, że kultura ta oddziaływała europotwórczo i była na wskroś chrześcijańska, gdyż jej rozwój dokonywał się na Wschodzie i Zachodzie dzięki pragnieniu wyrażania tajemnic wiary chrześcijańskiej, np. Wcielenia, Eucharystii, Trójcy Świętej, maryjnych, eschatologicznych i innych²³. Została ona wzniesiona na filarze intelektu, o czym świadczą typowo europejskie fenomeny, jak filozofia, nauki, uniwersytety, szkolnictwo, postęp techniczny, które oczywiście początkami sięgały czasów greckich, lecz dzięki chrześcijaństwu nabrały swoistego „rozmachu”²⁴. Cechuje ją, zdaniem Jana Pawła II, humanizm, rozumiany jako koncentracja na człowieku, jego życiu, rozwoju, prawach, geniuszu, ale także jego ograniczeniach oraz sensie egzystencji, który jest zjawiskiem specyficznie europejskim o chrześcijańskim właśnie podłożu²⁵. To samo trzeba powiedzieć o silnym ładunku aksjologicznym kultury europejskiej, obejmującym obiektywne i uniwersalne wartości, takie jak prawda, dobro, piękno i wiele innych,

wszystkim (uroczyste nieszpory z okazji 1000-lecia opactwa Pannonhalma na Węgrzech) (6 IX 1996). OsRomPol 17:1996 nr 11-12 s. 10-11 nr 4.

²² Jan Paweł II. Encyklika *Ecclesia in Europa* 14.

²³ Tamże 47-52; tenże. *List do artystów* (4 IV 1999). OsRomPol 20:1999 nr 5-6 s. 4-11. Por. R. Knapieński. *Sztuka chrześcijańska*. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej* s. 1171-1187.

²⁴ Jan Paweł II. Encyklika *Fides et ratio* 42-48.

²⁵ Tenże. *Św. Stefan zbudował dom dla wszystkich pokoleń Węgrów (Msza św. na Placu Bohaterów w Budapeszcie)* (20 VIII 1991). OsRomPol 12:1991 nr 9-10 s. 31-33 nr 4; tenże. *W poszukiwaniu prawdy o człowieku i świecie (do wykładowców i studentów Uniwersytetu „Roma III”)* (31 I 2002). OsRomPol 23:2002 nr 5 s. 44-46 nr 4.

typowo europejskich, jak: wolność, równość, pokój, pojednanie, solidarność, pomocniczość, miłosierdzie, miłość, sprawiedliwość, świętość. Według Papieża rezultatem tej aksjologii jest specyficznie europejski fenomen jedności kontynentu, która nie polega na uniformizmie struktur zewnętrznych, lecz zasadza się na spójności wnętrza Europy²⁶.

Poza powyżej scharakteryzowanymi do kategorii europejskości można zaliczyć inne elementy, które trzeba określić jako wprost antychrześcijańskie. Jan Paweł II nie traktował ich jako składowych europejskości *de iure*, lecz *de facto*. Uważał, że taki charakter ma przede wszystkim przeciwstawianie człowieka Bogu, a co za tym idzie – przeciwstawianie państwa, postępu i nauki religii, praw człowieka obowiązkowi religijno-moralnym. Chodzi tu o wypaczenie humanizmu w postaci antropocentryzmu, który dalej skutkował indywidualizmem, horyzontalizmem, sceptycyzmem, nihilizmem. Ponadto Europejczyków cechuje skłonność do ulegania naiwnym utopiom (o osiągnięciu szczęścia na ziemi, samoczynnym postępie ludzkości, „wszechmogącym” rozumie i nauce), mitom i szkodliwym ideologiom, totalitaryzmem oraz nacjonalizmem, godzącym w człowieka i wolność oraz sięgającym po przemoc w postaci wojen i rewolucji, które są usprawiedliwiane historyczną koniecznością lub większym dobrem.

Podsumowując ten punkt, trzeba powiedzieć, że w oczach Papieża całość dziejów i bytu Europy jest przesiąknięta duszą, kulturą i jej duchowymi podstawami pochodzącymi z wiary chrześcijańskiej. Gdy Europa sięgała do Objawienia Bożego, zawsze owocowało to epokowymi odkryciami oraz arcydziełami kultury i sztuki o znaczącym ładunku treści humanistycznych i wielkim rozmachu. Niestety w swych dziejach odchodziła ona od swych korzeni, wskutek czego do europejskości wkładały się elementy negatywne.

V. WSPÓŁCZESNOŚĆ EUROPY I EUROPEJSKOŚCI

Jan Paweł II obecne stadium kultury europejskiej nazywał okresem przejściowym między fazą totalitarnych ideologii a nową kulturą, której zręby dopiero się tworzą i której kształt jest dziś niewiadomą. Elementy

²⁶ Jan Paweł II. *Sescentesima anniversaria (z okazji 600-lecia Chrztu Litwy)* (5 VI 1987). OsRomPol 8:1987 nr 7 s. 12-13 nr 4; tenże. *Apel do mieszkańców Europy (ze szczytu Mont Blanc)* (7 IX 1986). OsRomPol 7:1986 nr 9 s. 12 nr 3. Zob. M. Rusecki. *Chrześcijańskie wartości podstawą jedności Europy*. W: *Chrześcijaństwo a jedność Europy*. Red. E. Cyran, A. Czaja, P. Gutowski. Lublin: Wydawnictwo KUL 2006 s. 213-240.

kultury o wydźwięku pozytywnym nazywał znakami nadziei, natomiast negatywne – wyzwaniem i im poświęcał najwięcej uwagi. Uważał jednak, że Europa – mimo przeżywanych obecnie trudności – odgrywa nadal pierwszorzędną rolę w kulturze światowej, i to nie tylko ze względu na swą przeszłość, lecz także teraźniejszość i perspektywy rozwoju²⁷.

W tym punkcie zostanie ukazany ogólny kształt współczesnej kultury europejskiej oraz najważniejsze procesy i tendencje będące wyzwaniami dla Europy i europejskości.

Za ogólne wyzwanie we współczesnej kulturze europejskiej Papież uważał kulturowy kryzys współczesnej Europy spowodowany zawirowaniami wokół prawdy o człowieku i błędami antropologicznymi, który skutkuje ideową pustką, utratą tożsamości i zagubieniem duchowo-moralnym wskutek następujących prądów: naturalizmu, horyzontalizmu, agnostycyzmu, sceptycyzmu, relatywizmu, subiektywizmu, indywidualizmu, sekularyzacji, laicyzacji, dechrystianizacji, empiryzmu, materializmu, konsumizmu, ekonomizmu, hedonizmu i liberalizmu. Według Papieża w Europie dziś przeciwstawia się naturę kulturze, a także kulturę wierze (głównie chrześcijańskiej), za co odpowiedzialne są utopijne programy antropocentryzmu, autosoteriologii i autokreacjonizmu. W konsekwencji obecna kultura pretenduje do miana „kultury śmierci”.

Znajduje się ona w stanie kryzysu i jest coraz bardziej przeciwna Ewangelii²⁸, zrywając z nią więź. Lekceważy ludzkie życie, a nawet aprobuje zabijanie najsłabszych, nienarodzonych oraz toleruje zło w licznych jego przejawach²⁹. Staje się „antykulturą” i „antycywilizacją”, niosącą „znaki śmierci” i „zagrożenia życia” w postaci „mentalności antykonceptyjnej”

²⁷ Jan Paweł II. *Dziedzictwo nie oznacza martwej przeszłości (do uczestników sympozjum „Chrześcijańskie dziedzictwo kultury europejskiej w świadomości współczesnej”)* (21 IV 1986). OsRomPol 7:1986 nr 4 s. 18 nr 4.

²⁸ Tenże. *Wspólne korzenie chrześcijańskie narodów Europy (do uczestników kolokwium)* (6 XI 1981). NP IV, 2:1981 s. 246-248 nr 3; tenże. *Dziedzictwo i posłannictwo (do uczestników Kongresu „Kryzys Zachodu i posłannictwo duchowe Europy”)* (12 XI 1981). NP IV, 2:1981 s. 263-265 nr 2-3; tenże. *Adhortacja Ecclesia in Europa* 62, 67; tenże. *Światło Roku Jubileuszowego na Sakrament Bierzmowania* (10 VI 1979, Kraków). NP II, 1:1979 s. 606-611 nr 5.

²⁹ Jan Paweł II. *List apostolski Tertio millennio adveniente* 52; tenże. *Prawo do życia a Europa (do uczestników kongresu)* (18 XII 1987). OsRomPol 9:1988 nr 2 s. 25; tenże. *Godność człowieka umierającego (do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii „Pro Vita”)* (27 II 1999). OsRomPol 20:1999 nr 4 s. 47-49 nr 2. Zob. T. Styczeń. *Kim właściwie jest Jan Paweł II?* W: *Modlitwa w Getsemani wciąż trwa*. Red. T. Styczeń, S. Dziwisz. Lublin–Vaduz: Instytut Jana Pawła II KUL 2003 s. 21.

oraz „kultury proaborcyjnej”³⁰. Choć Europa w niedawnych swych dziejach boleśnie doświadczyła skutków „kultury” śmierci i nienawiści, to jednak – według Papieża – obecnie przestała być na nie wrażliwa, gdyż panuje w niej zwyczaj unikania drażliwych tematów (np. aborcji), a zagrożenia życia stały się subtelne i zostają subtelnie przemilczane³¹.

Te papieskie słowa nawiązywały także do innych, sprzężonych z sobą wyzwań, a mianowicie: materializmu, naturalizmu i jednowymiarowości kultury. Zjawiska te z jednej strony programowo i wbrew pozorom unikają tematu śmierci, a z drugiej strony prowadzą do niej, gdyż w europejskiej kulturze narasta lęk przed nią i coraz bardziej powszechny staje się nihilizm³². Ich wyrazem są – zdaniem Papieża – przekonania o determinizmach, które negując wolność, podważają godność i wartość ludzkiego życia³³. Przyczyną tego jest przyjęcie przez cywilizację europejską prymatu materii nad duchem. Taka zasada rodzi materializm teoretyczny i praktyczny, czyli konsumpcjonizm, definiujący człowieka wyłącznie jako *homo economicus*, *homo technicus* i *homo ludens*³⁴. Jan Paweł II wprost określał współczesną kulturę europejską jako „cywilizację materialistyczną”, która mimo humanistycznych deklaracji jest coraz mniej ludzka³⁵. Mówił, że kultura pozba-

³⁰ Jan Paweł II. *Jaka wolność? Jaka Europa? (podczas Mszy św. na lotnisku wrocławskiego aeroklubu)* (7 VI 1991). OsRomPol 12:1991 nr 6 s. 6-8 nr 4-5.

³¹ Jan Paweł II. *Ludzkie życie nadal jest zagrożone: eutanazja, zabijanie nienarodzonych (Liturgia Słowa w Münster z udziałem mieszkańców miasta)* (1 V 1987). OsRomPol 8:1987 nr 7 s. 24 nr 5. Zob. A. Szostek. *Człowiek drogą Kościoła. Główne linie pontyfikatu Jana Pawła II. „Ethos”*. Numer specjalny 2005 (*Po pożegnaniu*) s. 45-53 zwł. s. 45-46.

³² Jan Paweł II. Encyklika *Dominum et Vivificantem* 57; tenże. Encyklika *Centesimus annus* 39; tenże. Encyklika *Evangelium vitae* 10-11, 13; tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 95; tenże. *Ludzkie życie nadal jest zagrożone: eutanazja, zabijanie nienarodzonych (Liturgia Słowa w Münster z udziałem mieszkańców miasta)* (1 V 1987). OsRomPol 8:1987 nr 7 s. 24; tenże. *Godność człowieka umierającego (do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii „Pro Vita”)* (27 II 1999). OsRomPol 20:1999 nr 4 s. 47-49 nr 2; tenże. *List do osób w podeszłym wieku* (1 X 1999). OsRomPol 20:1999 nr 12 s. 4-11 nr 14-16; tenże. *Trzeba budować „cywilizację miłości”* (15 XII 1999). OsRomPol 21:2000 nr 3 s. 44-45 nr 1-2; tenże. *Medycyna a prawa człowieka (jubileusz lekarzy katolickich)* (7 VII 2000). OsRomPol 21:2000 nr 9 s. 35-36 nr 3.

³³ Tenże. Encyklika *Dominum et Vivificantem* 60.

³⁴ Tenże. *Dajmy świadectwo zmartwychwstaniu Chrystusa (na placu przed katedrą w Turynie)* (13 IV 1980). NP III, 1:1980 s. 366-370 nr 2.

³⁵ Tenże. Encyklika *Dives in misericordia* 11; tenże. Encyklika *Dominum et Vivificantem* 56; tenże. Adhortacja *Catechesi tradendae* 57; tenże. *Jeżeli człowiek jest pytaniem, odpowiedzią jest Chrystus (spotkanie ze wspólnotą uniwersytecką w Louvain)* (20 V 1985). NP VIII, 1:1985 s. 821-825 nr 5-6; tenże. *Światło Roku Jubileuszowego na Sakrament Bierzmowania* (10 VI 1979, Kraków). NP II, 1:1979 s. 606-611 nr 4; tenże. *W światłach*

wiona płaszczyzny transcendentnej staje się płytka i przestaje być kulturą; staje się „kulturą pozorów”, „bez głębi, bez tajemnicy, bez ducha”³⁶. Główną zatem przyczyną kryzysu kultury europejskiej jest – w świetle papieskiego nauczania – jej odejście od chrześcijaństwa i dialogu z nim przejawiające się w postaci indyferentyzmu religijnego, sekularyzacji, laicyzacji i dechrystianizacji.

Do innych cech współczesnej kultury Jan Paweł II zaliczał gwałtowne przemiany kulturowe i zarazem społeczne³⁷, które – trzeba dodać – pozostają w bezpośrednim związku z zawirowaniami wokół prawdy o człowieku i jego powołaniu. Panuje też pośpiech, zapędzenie, brakuje pogłębionej refleksji. Pojawiają się nowe modele kulturowe, zrywające z przeszłością i programowo usuwające religijne podłoże kultury, co sprawia, że „nowa kultura” staje się tradentem „spokojnej obojętności” sytego społeczeństwa³⁸. Wprawdzie eksponowana jest sprawiedliwość i równość, jednak przeradzają się one w bezwzględność, surowość i bezduszość z powodu braku miłości i miłosierdzia³⁹.

Do dominujących we współczesnej kulturze europejskich procesów i tendencji Papież zaliczał szeroko rozumiany pluralizm, zagubienie hierarchii wartości, czyli kryzys wartości, a także pragmatyzm, utylitaryzm, postmodernizm, liberalizm, hedonizm oraz wspomniany nihilizm⁴⁰.

Fatimy nowa ewangelizacja Europy (do biskupów portugalskich) (13 V 1991). OsRomPol 12:1991 nr 7 s. 23-25 nr 3; tenże. *Godność człowieka umierającego (do uczestników zgromadzenia ogólnego Papieskiej Akademii „Pro Vita”)* (27 II 1999). OsRomPol 20:1999 nr 4 s. 47-49 nr 2; tenże. *Swoi Go nie przyjmują* (5 I 2003). OsRomPol 24:2003 nr 2 s. 2831 nr 2.

³⁶ Jan Paweł II. *Spotykamy się dziś na ruinach wieży Babel (spotkanie ze światem kultury i przedstawicielami różnych Kościołów i wyznań)* (21 IV 1990). OsRomPol 11:1990 nr 5 s. 21-23 nr 9; tenże. *Co się stanie z człowiekiem? (spotkanie ze światem kultury Malty)* (27 V 1990). OsRomPol 11:1990 nr 7-8 s. 20 nr 2-3; tenże. *Dziękujemy Panu za rok pracy w Jego Kościele (nieszpory na zakończenie 1995 r.)* (31 XII 1995). OsRomPol 17:1996 nr 2 s. 25-26 nr 4; tenże. *Dialog chrześcijaństwa z kulturą (spotkanie z przedstawicielami świata nauki i kultury Słowenii)* (19 V 1996). OsRomPol 17:1996 nr 7-8 s. 16-18 nr 3; tenże. *Weź swój Krzyż! (spotkanie z młodzieżą na placu św. Jana na Lateranie)* (2 IV 1998). OsRomPol 19:1998 nr 5-6 s. 23-24 nr 4; tenże. *Wiara jest odpowiedzią na potrzeby ludzkiego ducha (do uczestników Kongresu Duszpasterzy Akademickich Europy)* (1 V 1998). OsRomPol 19:1998 NR 11 s. 45-46 nr 2.

³⁷ Tenże. *Nawrócenie serca warunkiem przywrócenia jedności (Msza św. w Bazylice św. Pawła za Murami na zakończenie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan)* (25 I 1992). OsRomPol 13:1992 nr 6 s. 23-24.

³⁸ Tenże. *Dziedzictwo nie oznacza martwej przeszłości (do uczestników sympozjum „Chrześcijańskie dziedzictwo kultury europejskiej w świadomości współczesnej”)* (21 IV 1986). OsRomPol 7:1986 nr 4 s. 18 nr 1.

³⁹ Tenże. Encyklika *Dives in misericordia* 12; List apostolski *Novo millennio ineunte* 46.

⁴⁰ Tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 9, 108.

Niezrozumiały i niebezpieczny jest – w oczach Papieża – pluralizm *de iure*, apriorycznie przyznający taką samą wartość różnym ideom, postawom czy religiom. Na przykład w dziedzinie aksjologii, która znajduje się u podstaw kultury, autentyczne wartości nie tylko sąsiadują, lecz są zrównywane dziś w Europie z pseudowartościami i antywartościami⁴¹. Podobnie próbuje się nadać równoprawny status życiu religijnemu i formom jego negacji czy wypaczonym jego przejawom. Przykładem mogą być sekty, których działalność w Europie się intensyfikuje⁴². Można zatem powiedzieć, że Jan Paweł II traktował kulturowy pluralizm *de iure* jako synonim współczesnego relatywizmu obecnego w sferze duchowo-moralnej Europy i podnoszonego do rangi głównej idei kulturowej, a nawet aksjomatu czy dogmatu. Zdaniem Papieża tendencja do relatywizowania absolutnego i absolutyzowania relatywnego jest dziś bardzo silna, a także wspierana przez hasło powszechnej tolerancji i propagowana w imię nieskrępowanej wolności człowieka⁴³. Jest więc jednym z najpoważniejszych współczesnych wyzwań, przybierającym kształt ideologii („pluralizmu ideologicznego”)⁴⁴.

Pluralizm *de iure* jest jedną z naczelných idei postmodernizmu, którego obecność w kulturze europejskiej Jan Paweł II nazywał „epoką postmodernizmu” oraz „znużeniem kulturowym”⁴⁵. Stanowi on wyzwanie ze względu na tendencję do odrzucenia prawdy, a tym samym uniezależnienia od niej ludzkiej wolności. „Jedyną absolutną prawdą jest ta, iż nie istnieją prawdy absolutne”⁴⁶ – tak krótko Papież ujmował istotę postmodernistycznego programu. Drugą zasadą postmodernizmu jest negacja innych wartości kulturowych wypracowanych przez Europę, zwłaszcza ich obiektywizmu, uniwersalności, normatywności, a także obiektywnej hierarchii⁴⁷. Wyzwaniem zrodzonym na kanwie takiej antyaksjologii jest – według Jana Pawła II –

⁴¹ Jan Paweł II. *Chrześcijańskie zaangażowanie świeckich, zakonników, kapłanów i biskupów (spotkanie z Radą Duszpasterską i Radą Kapłańską w Lyonie)* (6 X 1986). OsRomPol 7:1986 nr 11-12 s. 24-25 nr 6.

⁴² Tenże. Encyklika *Redemptoris missio* 50.

⁴³ Jan Paweł II. Encyklika *Veritatis splendor* 53; tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 20, 38; tenże. *Medytacja o Kościele (do młodzieży Taizé)* (30 XII 1980). NP III, 2:1980 s. 907-712.

⁴⁴ Tenże. *Zobowiązanie wobec prawdy, świętości i przyjaźni (do członków włoskiej Akcji Katolickiej)* (30 XII 1978). NP I:1978 s. 207-210.

⁴⁵ Tenże. Encyklika *Fides et ratio* 91.

⁴⁶ Tenże. *Dziedzictwo i posłannictwo (do uczestników Kongresu „Kryzys Zachodu i posłannictwo duchowe Europy”)* (12 XI 1981). NP IV, 2:1981 s. 263-265 nr 3; tenże. *W naszym działaniu liczymy na pomoc Trójcy Świętej (na zakończenie Nadzwyczajnego Konsystorza)* (24 V 2001). OsRomPol 22:2001 nr 7-8 s. 46-47 nr 4.

⁴⁷ Tenże. Encyklika *Centesimus annus* 50.

liberalistyczny model antropologiczno-społeczny, który na płaszczyźnie kultury absolutyzuje jednostkową wolność i odrywa ją od prawdy o naturze człowieka. Taki model myślenia przekłada się na egoistyczne wzorce zachowania, postawy obojętności na innych i wybory podporządkowane jedynie własnej korzyści, a zatem propaguje pragmatyzm i utylitaryzm. W efekcie prowadzi do zagubienia ludzkiej tożsamości, a także zaniku więzi społecznych i czynników społecznotwórczych, jak np. dobro wspólne⁴⁸.

Za przejawy kultury hedonistycznej Papież uważał „bałwochwalczy kult instynktu” i luksusu, „mit wiecznej młodości”, odrzucenie obiektywnych norm moralnych dotyczących płciowości, lekceważenie płciowości i godności ciała, niewolę zmysłów i instynktów, jakościową koncepcję wartości życia, brak akceptacji cierpienia i odtrącanie cierpiących, absolutyzację wolności odłączonej od prawdy, dobra i miłosierdzia⁴⁹. Nauczał, że w Europie te zjawiska najwyraźniej widoczne są w metropoliach, gdyż są skutkiem urbanizacji. Kształtują one nowe wzorce kulturowe, są źródłem nowych idei, stylów życia i zwyczajów, zwłaszcza w środowiskach młodzieżowych⁵⁰. Obok wzorców godnych zauważenia i pochwały występują także negatywne, jak indywidualizm, egoizm, cynizm, obojętność na innych, przestępczość, narkomania, pornografia⁵¹.

Podsumowując prowadzone tu rozważania, trzeba stwierdzić, że papieska diagnoza wskazywała przede wszystkim na istotę kryzysu współczesnej Europy i europejskości. Polega ona na porzucaniu swego fundamentu, którym jest chrześcijaństwo, i uleganiu horyzontalnej, naturalistycznej wizji świata, co w konsekwencji skutkuje bądź nihilizmem, bądź utopijnym autosoteryzmem.

⁴⁸ Jan Paweł II. Encyklika *Centesimus annus* 17; tenże. Encyklika *Evangelium vitae* 18-19; tenże. *Przesłanie z okazji V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej* (1 VIII 1996). *OsRomPol* 17:1996 nr 9 s. 54-55; tenże. *Eucharystia szkołą wolności i solidarności międzyludzkiej (podczas „Statio Orbis” na zakończenie 46. Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego we Wrocławiu)* (1 VI 1997). *OsRomPol* 18:1997 nr 7 s. 13-16 nr 4-5; tenże. *Bądźmy świadkami miłosierdzia (podczas Mszy św. beatyfikacyjnej w Krakowie)* (18 VIII 2002). *OsRomPol* 23:2002 nr 9 s. 20-22 nr 3-4.

⁴⁹ Tenże. Adhortacja *Vita consecrata* 88-95; tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 88; tenże. *Co się stało z dziedzictwem waszych męczenników? (nabożeństwo ekumeniczne w amfiteatrze Trzech Galli w Lyonie)* (4 X 1986). *OsRomPol* 7:1986 nr 10 s. 19-20 nr 2; tenże. *Swoi Go nie przyjmują* (5 I 2003). *OsRomPol* 24:2003 nr 2 s. 2812 nr 1-3; tenże. *Badania nad genomem ludzkim (do uczestników IV Zgromadzenia Plenarnego Papieskiej Akademii „Pro Vita”)* (24 II 1998). *OsRomPol* 19:1998 nr 4 s. 36-37 nr 5.

⁵⁰ Tenże. Encyklika *Redemptoris missio* 38.

⁵¹ Tenże. Encyklika *Centesimus annus* 36; tenże. Encyklika *Evangelium vitae* 8.

W związku z tym palące staje się pytanie o przyszłość Europy i europejskości.

VI. PRZYSZŁOŚĆ EUROPY I EUROPEJSKOŚCI

Jan Paweł II patrzył na przyszłość Europy i europejskości realistycznie: dostrzegał w niej i zagrożenia, i szanse. Te ostatnie nazywał znakami nadziei⁵². Zaliczał do nich intensyfikującą się solidarność ogólnoswiatową, do której włącza się także Europa, postęp naukowo-techniczny, polepszające się warunki bytowe, procesy jednoczące kontynent oraz nadzieje pokładane w młodym pokoleniu Europejczyków.

Można powiedzieć, że Jan Paweł II często mówił o przyszłości Europy jako wyzwaniu, i to w trzech znaczeniach. Po pierwsze, przyszłość, niezależnie jakiego obszaru czy społeczności dotyczy, stanowi nade wszystko wyzwanie natury moralnej, gdyż jest uzależniona w dużej mierze od wyborów ludzi współczesnych, którzy już dziś mogą wpłynąć na kształt życia przyszłych pokoleń, a mogą też im to życie uniemożliwić. Po drugie, przyszłość Europy była w oczach Papieża wyzwaniem, ponieważ obejmuje możliwe do przewidzenia konsekwencje wyzwań pojawiających się już dziś w różnych obszarach współczesności europejskiej: duchowo-moralnym, kulturowo-społecznym i polityczno-ekonomicznym. Po trzecie, mówiąc o przyszłości Europy jako wyzwaniu, Jan Paweł II miał na myśli zróżnicowany stosunek do niej współczesnych Europejczyków i różne jej wyobrażenia, które mają swoje bardzo konkretne konsekwencje.

Jeśli chodzi o pierwsze ze znaczeń, to Papież zwracał uwagę, że za pytaniem o ogólnie rozumianą przyszłość kryją się przede wszystkim pytania moralne. Dlatego należy ją w pierwszym rzędzie pojmować jako wyzwanie natury moralnej. Przyszłość jest powierzona każdemu człowiekowi oraz każdej społeczności jako dar i zadanie. Od wypełnienia tego zadania zależy los następnych pokoleń⁵³. Realizując to wezwanie, każdy podmiot osobowy aktualizuje siebie, swą personalistyczną tożsamość, zwłaszcza rozumność, wolność i odpowiedzialność. Współcześni Europejczycy – wynika ze słów

⁵² Jan Paweł II. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 7-17 zwł. 11; tenże. Encyklika *Centesimus annus* 3.

⁵³ Tenże. Encyklika *Redemptor hominis* 1; tenże. Encyklika *Centesimus annus* 3, 37, 60; tenże. Adhortacja *Ecclesia in Europa* 2, 89, 95; tenże. *Jaką przyszłość mamy budować? (do członków Papieskiej Rady ds. Kultury)* (12 I 1990). OsRomPol 11:1990 nr 1 s. 12 nr 7.

Jana Pawła II – są nie tylko odpowiedzialni za siebie i dzisiejszą Europę, lecz także za przyszłe pokolenia i ich dobro, gdyż już teraz realnie nadają kształt przyszłości, a nawet warunkują możliwość jej zaistnienia. W świetle papieskiego nauczania przyszłość Europy jest współczesnym wyzwaniem *par excellence*, gdyż obecnie ten kontynent znajduje się w okresie przejściowym między totalitarnymi ideologiami a kształtowaniem swego nowego oblicza⁵⁴. Jan Paweł II ostrzegał, że jeśli odżyją dawne ideologie lub pojawiają się nowe, to współcześni mieszkańcy Starego Kontynentu poniosą moralną odpowiedzialność za cierpienia potomnych⁵⁵.

Jeśli idzie o drugie znaczenie przyszłości Europy, czyli jako wyzwanie, to oczywiste jest, że aktualne wyzwania duchowo-moralne mogą w zasadniczy sposób wpłynąć na przyszłość. Papież zauważał symptomy duchowo-moralnego kryzysu współczesnej Europy. Chodziło mu zwłaszcza o kryzys tożsamości człowieka, z którym łączy się bądź odrzucenie myśli o przyszłości, bądź lęk przed nią i ucieczka od niej, zwłaszcza wtedy, gdy przytłacza perspektywa śmierci i absurdalności życia. Najbardziej zjawisko to niepokoiło Jana Pawła II, gdy obserwował je wśród ludzi młodych, gdyż to od nich bezpośrednio zależy przyszłość Europy⁵⁶. Pragnienie poznania przyszłości przez zagubionego człowieka kieruje go w stronę – jak twierdził Papież – różnych form dawnego pogaństwa, panteizmu, gnozy, mesjanizmu, millenaryzmu, ezoteryzmu, spirytyzmu, zabobonów, praktyk magicznych, zainteresowania filozofiami wschodnimi i New Age oraz propozycjami „duchowych zwodzicieli” i „fałszywych proroków”⁵⁷. Papież argumentował, że ponieważ brakuje dziś w Europie odpowiedzi na problemy natury metafizycznej, dlatego rzeczywistość nie jest ujmowana jako całość, a w związku z tym brakuje metafizycznej jej koncepcji. Skutkiem tego jest szerzący się irracjonalizm, liczne niekonsekwencje w myśleniu o przyszłości, a także mity i utopie.

⁵⁴ Jan Paweł II. *Jaką przyszłość mamy budować? (do członków Papieskiej Rady ds. Kultury)* (12 I 1990). OsRomPol 11:1990 nr 1 s. 12 nr 1-3.

⁵⁵ Tenże. *List apostolski „motu proprio” ogłaszający św. Brygidę Szwedzką, św. Katarzynę ze Sieny i św. Teresę Benedyktę od Krzyża Współpatronkami Europy* (1 X 1999). OsRomPol 20:1999 nr 12 s. 12-16 nr 10; tenże. *Zjednoczenie Europy historycznym wyzwaniem, które należy podjąć (do uczestników 76. Dialogu z Bergedorf)* (17 XII 1984). NP VII, 2:1984 s. 779-781 nr 2.

⁵⁶ Tenże. *Trwajcie w wierze, nadziei i miłości (spotkanie z młodzieżą na lotnisku sportowym w Postojnej w Słowenii)* (18 V 1996). OsRomPol 17:1996 nr 7-8 s. 11-13 nr 4-6.

⁵⁷ Jan Paweł II. *Ecclesia in Europa* 10; tenże. *Orędzie z okazji VIII Światowego Dnia Młodzieży 1993 r.* (15 VIII 1992). OsRomPol 13:1992 nr 10 s. 8-10 nr 2-3.

Kryzys moralno-etyczny, choć bezpośrednio dotyczy współczesności, to także wpływa na przyszłość, legalizowane bowiem dziś w Europie barbarzyńskie „prawo”, np. aborcja, eutanazja i eksperymenty na embrionach, już teraz pozbawia konkretnych ludzi życia, a zatem także przyszłości. Ponieważ postępuje permissywizm moralny i neutralizm moralno-etyczny, dlatego trudno przewidzieć jakie jeszcze zachowania będą legalizowane. Już można obserwować wahania europejskich prawodawców – zwracał uwagę Papież – co do rozumienia człowieka i jego godności oraz małżeństwa i rodziny; pojawiają się także propozycje dopuszczenia dzieciobójstwa w przypadku stwierdzenia choroby lub postawienia diagnozy niepełnosprawności. Jeśli te tendencje nie będą powstrzymane, to w przyszłości doprowadzi do upadku kontynentu.

Za Papieżem można powtórzyć, że współczesna kultura Starego Kontynentu jest „bez głębi, bez tajemnicy, bez ducha” i dlatego też bez przyszłości⁵⁸. Według Jana Pawła II kryzys obejmuje podstawy kultury. Filozofia godzi się na „koniec metafizyki”, a także przestaje ufać rozumowi, co w przyszłości grozi jej całkowitym upadkiem. W nauce obserwuje się postęp techniczny i jednocześnie utrwalanie się neutralizmu moralno-etycznego, co stawia pod znakiem zapytania kwestię przetrwania ludzkości. Sztuka odzwierciedla rosnące rozczarowanie współczesnego człowieka, przed którym współczesność roztacza liczne obietnice, ale ich nie spełnia. Środki masowego przekazu łatwo podlegają różnym wpływom, więc w przyszłości mogą się stać narzędziami manipulacji o charakterze wprost ideologicznym.

Papież mówił też o dramatycznym zagrożeniu demograficznej ciągłości Europy, innymi słowy – o „zapaści demograficznej” i „samobójstwie demograficznym”⁵⁹. Ponadto główne filary życia społecznego, takie jak rodzina i małżeństwo, grupy pokoleniowe i zawodowe, znajdują się, jego zdaniem, w zapaści. Bezpośrednio jest zagrożona przyszłość dzieci poczętych i jeszcze nienarodzonych, a także osób chorych, starszych, niepełnosprawnych i niesamodzielnych. Można zatem przypuszczać, że gdy Jan Paweł II mówił o „kulturze śmierci”, to miał na myśli nie tylko przeszłość i teraźniejszość, lecz także przyszłość. „Kultura śmierci” może bowiem prowadzić do nieodwracalnych zmian w strukturach społecznych, a w konsekwencji do kresu istnienia. Ponieważ jednak, jak mówił Jan Paweł II, „zagrożenia życia”

⁵⁸ Jan Paweł II. *Ecclesia in Europa* 95.

⁵⁹ Jan Paweł II. *Ecclesia in Europa* 89, 92-93; tenże. *Evangelium vitae* 16-17, 91; tenże. *Sekularyzacja i ewangelizacja w dzisiejszej Europie (do uczestników VI Sympozjum Biskupów Europejskich)* (11 X 1985). NP VIII, 2:1985 s. 464-472 nr 9-10.

i „znaki śmierci” są dziś subtelne i subtelnie przemilczane⁶⁰, to nie są dziś w Europie uświadamiane ich przyszłe skutki, które *de facto* mogą oznaczać samozagładę rodziny ludzkiej.

Trzecie znaczenie przyszłości Europy jako wyzwania obejmuje – w świetle myśli Papieża Polaka – różne sposoby traktowania przez współczesnych mieszkańców Europy jej przyszłości, a także ich o tejże przyszłości wyobrażenia. Przy tym warto dodać, że wyobrażenia te mają różne podstawy ideowe. Stosunek współczesnych Europejczyków do przyszłości ich kontynentu jest, jak się okazuje, źródłem poważnych wyzwań, które nie pozostają bez znaczenia dla europejskiej teraźniejszości. Dziś można zauważyć – według Jana Pawła II – bądź to całkowity brak zainteresowania przyszłością kontynentu, bądź utopijne wyobrażenia o niej (np. że będzie samoczynnie ewoluowała ku coraz większemu szczęściu ludzkości), bądź postawy pesymistyczne i nihilistyczne wynikające z przekonania o absurdalności istnienia definitywnie kończącego się śmiercią⁶¹. Dominuje dziś lęk przed przyszłością – zauważał Papież – który jest silniejszy od jej pragnienia⁶².

W związku z tym Jan Paweł II przypominał, że chrześcijaństwo dowartościowuje dzieje i historyczność pod każdym względem⁶³, a także uwalnia od irracjonalnych lęków przed przyszłością, które powodują, że człowiek skłania się do pesymistycznej idei uzależnienia od fatum, ślepego lub złośliwego losu. Warto tu przypomnieć wątek papieskiego nauczania, że już raz, w starożytności, Kościół uwolnił mieszkańców Europy od fatum; jego zatem potencjał w tym względzie został historycznie potwierdzony. Czy będzie on wykorzystany także w przyszłości – zależy od Europejczyków.

*

W niniejszym artykule przedstawiono Jana Pawła II rozumienie pojęć „Europa” i „europejskość”, a także w jego ujęciu genezę Europy i euro-

⁶⁰ Jan Paweł II. *Evangelium vitae* 16-17; tenże. *Ludzkie życie nadal jest zagrożone: eutanazja, zabijanie nienarodzonych (Liturgia Słowa w Münster z udziałem mieszkańców miasta)* (1 V 1987). OsRomPol 8:1987 nr 7 s. 24 nr 5.

⁶¹ Jan Paweł II. *Adhortacja Vita consecrata* 27; tenże. *Żywa wiara, ojczyzna godna człowieka, odwaga jutra (podczas Mszy św. w Innsbrucku)* (27 VI 1988). OsRomPol 9:1988 nr 8 s. 24-25 nr 11; tenże. *Trwajcie w wierze, nadziei i miłości (spotkanie z młodzieżą na lotnisku sportowym w Postojnej w Słowenii)* (18 V 1996). OsRomPol 17:1996 nr 7-8 s. 11-13 nr 4-6.

⁶² Tenże. *Adhortacja Ecclesia in Europa* 8, 95.

⁶³ Tenże. *Encyklika Redemptor hominis* 1; tenże. *Encyklika Fides et ratio* 11-12; tenże. *List apostolski Tertio millennio adveniente* 10.

pejskości, dzieje Europy, elementy europejskości, współczesność Europy i europejskości oraz ich przyszłość.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że według Papieża Europę zrodziło chrześcijaństwo, które ukształtowało także jej tożsamość (europejskość) o wyjątkowym w skali świata potencjale kulturotwórczym. Papieska diagnoza nie tylko wydobywała aktualne zagrożenia czy wprost odrzucanie tej tożsamości, lecz także konsekwencje tych zjawisk.

BIBLIOGRAFIA

- Jan Paweł II: Dzieła zebrane. T. 1-16. Kraków: Wydawnictwo „M” 2006-2009.
- Kauch K.: Wiarygodność Kościoła w kontekście wyzwań współczesności europejskiej w świetle nauczania Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL 2008
- Chrześcijaństwo a kultura europejska (w świetle nauczania Jana Pawła II). „Studia Nauk Teologicznych PAN” 5:2010 (Chrześcijaństwo w dialogu) s. 23-52.
- Sowiński S., Zenderowski R.: Europa drogą Kościoła. Jan Paweł II o Europie i europejskości. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 2003.

EUROPE AND ITS ESSENCE IN THE LIGHT OF JOHN PAUL II’S TEACHING

Summary

This paper is focused on John Paul II’s understanding of such terms as Europe and its essence, genesis of Europe, its history, contemporaneity and future.

According to John Paul II’s teaching Europe was created by Christianity which shaped also its essence (identity) having unique in the world culture-creative power. The papal diagnosis was not only naming actual dangers and strict rejecting of this identity, but also consequences of these processes.

Summarised and translated by Rev. Krzysztof Kaucha

Słowa kluczowe: Europa, europejskość, Jan Paweł II, tożsamość, geneza Europy, kultura, ponadkulturowość, chrześcijaństwo, wartości, humanizm, dzieje, współczesność, przyszłość.

Key words: Europe, essence of Europe, John Paul II, identity, genesis of Europe, culture, cultural universalism, Christianity, values, humanism, history, contemporaneity, future.